

150

Bihar Vármegye Szalonnai Járásból

Betsületes *Uj Magyar Csar János* mintegy *M. F. Szteadós Körje*
termetü *hoffi fejese* laju *tidita barna* ábrázatu *nagy orru*
jóbb feleire hajgy fejese *bajuszú* *parafros* ruhában, Nemes
Bihar - Vármegyében *Szál* - Helységben Isten ke-

gyelméből egészséges Hellyen, a' hol semmi ragadós nyavalya nem uralkodik lakozó
bezáll *Uj Magyar Csar János* nyelvét, megyen *elűs maszkompér*
János - Vármegyében *Mindorba* Helységben

minis rospacsiáló élélme *knok is, mint igaz járatbéli embernek szabad*
korobése vegott
bocsátása ajánlatik. Költ *J. Györössom* *Mart 14^{én}* 1846

It's a furo in usant Jalesagorul
It's fin gyombeduul lei teanyant
It's loval is felomel.

Tekintetes Bihar Vármegye
Polgabiraja
Nadanyi Jereung

FORRÁSOK A MAGYARORSZÁGI CIGÁNYSÁG
TÖRTÉNETÉBŐL
(1758-1999)

EMBERI ERŐFORRÁSOK FEJLESZTÉSE ALAPÍTVÁNY

31127

Tartalomjegyzék

Bevezetés	11
Források	17
1. A Csanád vármegyei cigányok összeírása. 1758.	19
2. Gróf Csáky Antal kérelemlevele Borsod vármegyéhez. 1760. október 14.	20
3. A Somogy megyei cigányok összeírása. 1761.	21
4. A borsodi cigányok kérelemlevele a vármegyéhez. [1765. okt.]	27
5. A miskolci cigányok instanciája Borsod vármegyéhez. [1766. jún.]	28
6. Horváth Ábrahám karcagi cigány instanciája Borsod vármegyéhez. [1767. jún.]	28
7. A karcagújszállási magistratus testimonialis levele Horváth Ábrahám cigányról. 1767. június 11.	29
8. Danyi György Gömör megyei cigány instanciája Borsod vármegyéhez. [1767. jún.]	30
9. A Jászkun kerület cigányságának összeírása. 1768.	31
10. A derecskei előjáróság bizonyáglevele a Miskolcon raboskodó Palotai Péter felesége számára. 1770. április 19.	64
11. A kéthelyi és göllei cigányok instanciája Somogy vármegyéhez. 1773. március 23.	65
12. A marcali és niklai cigányok instanciája Somogy vármegyéhez. 1773.	66
13. A karádi cigányok keltezetlen instanciája Somogy vármegyéhez. 1773.	66
14. A Somogy megyei cigányok instanciája a vármegyéhez. 1773.	67
15. A szomajomi cigányok kérelemlevele Somogy vármegyéhez. [1774.]	68
16. Buri Miklós bódvai cigány kérelemlevele Borsod vármegye alispánjához. [1774. máj.]	69
17. A debreceni cigányok összeírása. 1776.	70
18. Cigányok személyleírásai. 1779–1847.	72
19. Bóda Zsigmond özvegye, sajókeresztúri cigányasszony kérelemlevele Borsod vármegyéhez. [1781. júl.]	80
20. A pécsi cigányok 1783. 2. félévi összeírásának adatai. 1783.	80
21. A pécsi cigányok 1. félévi összeírása. 1784.	81
22. Gyenes János komjáti bíró levele Horváth András szolgabíróhoz. 1785.	83
23. Nehéz Mária kérelemlevele Torna vármegyéhez. 1786. május 8.	83
24. Csavász János buzitai cigány kérelemlevele Torna vármegyéhez. 1786. júl. 5.	84
25. Torna város igazoló levele Rigó György számára. 1786. október 14.	85
26. Torna város levele Torna vármegye alispánjához Rigó György ügyében. 1786. [okt.]	85
27. Vadászi Kozi kérelemlevele Borsod vármegyéhez. [1787.]	86
28. Zámbó Anna folyamodványa Pécs város magisztrátusához. 1790. augusztus 18.	86
29. Hajdú András vármegyei hajdú bizonyáglevele Zámbó Anna sérelmeiről. 1790. augusztus 17.	87

30. Cigányok lovainak és javainak leírásai. 1791–1846.	88
31. Jekelfalusi Borbála levele Faigel József szolgabíróhoz. 1792. augusztus 4.	98
32. Ignácz Tódor beás cigány panaszlevele Somogy vármegyéhez. 1795. augusztus 3.	99
33. Sárközy István főszolgabíró jelentése a vármegyéhez Ignácz Tódor oláh cigány ügyében. 1795. november 25.	100
34. Boda József főszolgabíró jelentése Baranya vármegye alispánjához, Kajdatsy Antalhoz. 1796. február 14.	100
35. Máthé József baranyai comissarius levele Losék Antal Verőce megyei szolgabíróhoz. 1796. február 16.	101
36. A Borsod vármegyei cigányok összeírása. 1797.	102
37. A (szögligeti) előljáróság levele a főszolgabíróhoz. 1799. szeptember 26.	128
38. Simánd, Arad megyei mezőváros testimoniális levele Kolompár Ferencnek. 1805.	128
39. Arad vármegye levele Baranya vármegyéhez útlevéltamizdati ügyben. 1806. július 17.	128
40. Baranya vármegye válasza Arad vármegye július 17-i levelére a hamis útlevelek ügyében. 1806. augusztus 18.	129
41. A hegyháti járás szolgabírójának jelentése Baranya vármegye alispánjához. 1813. június 21.	129
42. Kövesi József, kolompár cigányok által megkárosított tapolcai lakos panaszlevele a főszolgabíróhoz. 1815. január 3.	130
43. Igazoló levelek a Kolompár család tagjainak. 1815. február–március.	131
44. Torna vármegye átirata Szabolcs vármegyéhez. 1815. március [9].	132
45. Fáy Ferenc főszolgabíró jelentése Torna vármegye törvényszékéhez. [1815. márc.]	133
46. Martinidesz László szolgabíró jelentése Torna vármegyéhez. 1815. március 9.	134
47. Kovatsits György, oláh cigányok által meglopott haraszi lakos panaszlevele a főszolgabíróhoz. [1819.]	134
48. Pozsony vármegye törvényszékének levele a többi vármegyéhez cigány tolvajok miatt. 1819. július 16.	135
49. Nagy Sámuel és Göndör Sámuel kérelemlevele Somogy vármegyéhez. 1824. május 9.	136
50. Göndör Sámuel és Nagy Sámuel kérelemlevele Igmándy Antal somogyi főjegyzőhöz. 1825. március 13.	138
51. Pécsi cigányasszonyok bizonyága az Istokovits Maricával folytatott ügyletekről. 1826. március 9.	139
52. Zalaszentpáli nemesi közbirtokosok folyamodványa Zala vármegye törvényszékéhez. 1828. szeptember 2.	140
53. A debreceni cigányok összeírása. 1828.	141
54. A nagyvátyi prédikátor levele a pécsi városkapitányhoz. 1830. szeptember 12.	150
55. Kolompár cigányoknak adott községi igazoló levelek. 1832. február–július.	151

56. Dezséri Ország Imre szolgabíró jelentése Baranya vármegye nemesi közgyűléséhez. 1832. szeptember 25.	152
57. A pécsi cigányok összeírása. 1837.	154
58. A Veszprém vármegyében lakó cigányok összeírása. 1837.	155
59. Vita Istvánné nemesasszony panaszlevele a városi tanácshoz Kárász Lászlóval szembeni követelése miatt. [1839. január.]	158
60. Egyezséglevél a gyulakeszi vásárban április 24-én összeverekedett cigányok között. 1839. május 31.	158
61. Részlet Szentés város tanácsának jegyzőkönyvéből. 1840. április 24.	159
62. Kolompár cigányoknak adott községi bizonyáglevelék. 1843. március–1844. július.	159
63. A sellyei uradalom alügyészének levele Baranya vármegyéhez Petrovics Péterről és társairól. 1844. április 24.	162
64. Petrovits András csapata számára adott községi igazoló levelek. 1844. május–június.	162
65. Hont vármegye törvényszékének levele Baranya vármegyéhez. 1844. június 12.	163
66. Csanád vármegye törvényszékének levele Baranya vármegyéhez. 1846. október 24.	164
67. Temes vármegye törvényszékének levele Baranya vármegyéhez. 1846. december 24.	164
68. A pécsi cigány családok összeírása. 1846.	165
69. Helytartótanácsi rendelet a cigányokról. 1846. augusztus 4.	166
70. Baranya vármegye levele Temes vármegyéhez. 1847. május 25.	167
71. Baranya vármegye levele Csanád vármegyéhez Farkas József és Kolompár Kati ügyében. 1847. december 27.	167
72. Szentési cigányok folyamodványa a városi tanácshoz. 1851. május 19.	167
73. Horváth Sámuel cigány bíró folyamodványa a városi tanácshoz. 1867. február 8.	168
74. A Belügyminisztérium leirata Makó Város Tanácsához. 1867. július 9.	169
75. Az apátfalvi zenészek folyamodványa a szolgabíróhoz. 1873. január 6.	170
76. Tolna megyei cigányösszeírás adatai. 1873.	172
77. Kimutatás a szentési cigányok belterületen található lakhelyeiről. 1900. július 6.	181
78. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület levele a miniszterelnökhöz a kóborcigányok ügyében. 1906. április 12.	184
79. A Csongrádvármegyei Gazdasági Egyesület elnökének levele a vármegye alispánjához. 1907. május 1.	185
80. A Csongrádvármegyei Gazdasági Egyesület tervezete a vándorcigányokról. [1907].	186
81. Csongrád vármegye törvényhatósági bizottsága ülésének jegyzőkönyvi kivonata. 1907. május 27.	187
82. Skultéty Miklós főszolgabíró, törvényhatósági bizottsági tag tervezete a kóborcigányokról. [1906–1909 között.]	188

83. Cigányösszeírásra vonatkozó rendelkezések és kérdőív. 1909.	191
84. Veszprém vármegye átirata a többi törvényhatósághoz a kóborcigányokról. 1909. szeptember 13.	197
85. Zala vármegye felirata a miniszterelnökhöz és a képviselőházhoz a vándorcigányokról. 1909. szeptember 13.	198
86. Heves vármegye felirata a miniszterelnökhöz. 1909. szeptember 20.	203
87. A Mosonvármegyei Gazdasági Egyesület alelnökének tervezete a kóborcigányokról. 1909. [október 27.]	204
88. Heves vármegye felirata a belügyminiszterhez a cigányügy országos rendezéséről. 1912. június 10.	207
89. Tolna község jegyzőkönyve és jelentése egy cigány családról az illetőség megállapítását előíró alispáni rendeletre. 1912. július.	208
90. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye felirata a belügyminiszterhez. 1913. október 20.	209
91. A budapesti katonai parancsnokság a cigány kovácsok hadimunkára történő kirendeléséről. 1915. szeptember 17.	210
92. Kalányos Ádám és Balog György teknővájó cigányok fegyvertartási engedélyének ügye. 1915–1916.	211
93. A tífuszjárvány elleni védekezésre vonatkozó rendeletek és leiratok. 1915–1925.	212
94. Sárközi Sámuel, a háborúban megsebesült decsi cigány hadisegély kiutalását kérelmezi felesége és gyermekei számára. [1916. febr.]	224
95. Lakatos Ferenc szakályi cigány hadbírósi körözése. 1916. április 12.	225
96. Honvédelmi miniszteri rendelet a kóbor cigányok lovainak hadi célokra történő igénybevételéről. 1916. május 23.	226
97. A belügyminiszter 1916. évi, kóborcigányokra vonatkozó rendelete Tolna megyei végrehajtására vonatkozó iratok. 1916. május–augusztus.	227
98. A kaposvári cigányok összeírása. 1924. április 22.	239
99. A Magyar Cigányzenészek Országos Egyesületének alapszabálya és a belügyminiszteri jóváhagyás. 1923. augusztus 14.	248
100. A Magyar Cigányzenészek Országos Egyesülete kecskeméti csoportjának megalakulására vonatkozó iratok. 1925.	253
101. Nyári Józsefné hadisegély iránti kérelmének iratai. 1927.	257
102. Kimutatás a Csávolyban élő cigányokról. 1937. június 30.	258
103. Szentés város határozata a nyomortelepekről. 1939. január 26.	259
104. A hevesi járás főszolgabírójának jelentése a cigányrazzia végrehajtásáról. 1939. június 17.	261
105. Heves vármegye törvényhatósági bizottsága kisgyűlésének határozata. 1939. július 15.	261
106. Móricz József esküdtbírósi elnök emlékirata a szepsi cigányok bünperéről. 1939. november.	262
107. Az Egri Királyi Törvényszék ítélete Rostás Orbán ügyében. 1939. december 11.	278

108. Zala vármegye alispánjának leirata a főszolgabírókhoz. 1940. november 23.	279
109. Kanalas Mihály tiszafüredi teknős cigány ügye. 1941. február–március.	280
110. Kalányos Ádám simontornyai cigány házalási kérelmének ügye. 1941. július–október.	282
111. Lakatos Mihály gyöngyösi cigány lótartási engedélyének ügye. 1942.	284
112. Végegyházi cigányokra vonatkozó iratok. 1942.	287
113. Bocfölde község képviselőtestülete ülésének jegyzőkönyvi kivonata. 1942. április 23.	291
114. A sőjtöri csendőrőrs jelentése a főszolgabíróhoz. 1942. augusztus 15.	292
115. Kimutatás a zalaszabari cigányokról. 1942. november 14.	293
116. Kolompár János internálására és katonai szolgálatára vonatkozó iratok. 1942–1943.	294
117. Rostás Lajos elleni eljárás a házalási rendelkezések áthágása miatt. 1943. július 21.	295
118. A Heves megyei, illetve gyöngyösi cigányok internálására és élelmiszerjegyeinek bevonására vonatkozó iratok. 1944. augusztus–szeptember.	297
119. A Heves megyei, illetve gyöngyösi cigányokra vonatkozó iratok, az élelmiszer- jegyekkel való üzérkedés megakadályozásának tárgyában. 1944. augusztus.	298
120. A 60/1. cigány munkásszázad parancsnoka Kanalas Jenő szökéséről értesíti a gyöngyösi polgármestert. 1944. október 2.	299
121. A 60/1. cigány munkásszázad parancsnoka Kanalas János szökéséről értesíti a gyöngyösi polgármestert. 1944. október 7.	300
122. A Déli Hadműveleti Terület Kormánybiztosának rendelete. 1944. október 16.	300
123. Iratok a dobozi cigányokról. 1945. március–május.	301
124. A Vörös Hadsereg által elszállított kiskunfélegyházi cigányok adatlapjai. 1945. december 21–22.	303
125. A Népjóléti Minisztériumban tartott értekezlet jegyzőkönyve. 1947. december 2.	307
126. A (Gyöngyös) városi tisztiorvos jelentése a cigánytelepről. 1948. május 8.	311
127. Az újhatvani cigányokra vonatkozó iratok. 1948. május–december.	313
128. Szatmár-Bereg vármegye cigánykérdésről tartott ülésének jegyzőkönyve. 1948. június 23.	318
129. Szatmár-Bereg vármegye törvényhatósági bizottsági ülésének jegyzőkönyvi kivonata. 1948. október 27.	324
130. Kolompár Aranka hadigondozási ügye. 1949–1961.	327
131. Farkas Lajosné hadiözvegyi igényére vonatkozó iratok. 1950.	330
132. Szociális segély megállapítása céljából készült környezettanulmány egy cigány családról. 1956. április 24.	331
133. Névjegyzék a Szabolcs-Szatmár megye területén deportált cigányokról. [1957.]	334
134. A Veszprém Megyei Tanács VB. Titkár tájékoztatója a Tanácsok Lapja Szerkesztősége számára. 1957. november 25.	335

135. A Megyei Tanács munkatársai által összeállított jelentés a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei cigányokról. 1958. május 8.	337
136. Vendégh Sándor előadása a Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Osztályának értekezletén. 1959. november 13.	342
137. A Győr-Sopron Megyei Tanács VB. Munkaügyi Osztály feljegyzése a cigányok munkaügyi helyzetéről. 1960. május 6.	355
138. A szentesi városi tanács vb. iratai a cigánykérdésről. 1961. június–augusztus.	357
139. Szentes város tanácsa vb. elnökének előterjesztése a telepek felszámolásáról. 1965. március 11.	362
140. Szentes város tanácsa vb. elnökének előterjesztése a telepeken lakók életkörülményeiről. 1969. augusztus 28.	364
141. Az MSZMP KB. Agitációs és Propaganda Bizottsága a magyarországi cigányok helyzetéről. [1974.]	369
142. A szociális követelményeknek nem megfelelő telepek felmérése Szeghalmon. 1974.	380
143. A (Szentes) Városi Tanács VB. Titkárságának beszámolója a város cigányságának helyzetéről. 1977. november 25.	382
144. Beszámoló a Vas megyében élő cigányokról. 1983. április 19.	387
145. Beszámoló a cigányok munkahelyi integrációját segítő szakszervezeti tevékenységről. 1984. március 12.	395
146. Beszámoló a Békés megyei cigányok helyzetéről. 1984. május 22.	399
147. Az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium útmutatója a cigányság lakóhelyi beilleszkedésének segítéséhez. 1985–1986.	421
148. A Zala megyei cigányság foglalkoztatási helyzetéről készült felmérés adatai. 1987. november 12.	438
149. Beszámoló a Zala megyei cigányokról.	442
150. Tanácsi beszámoló a Tolnán és társközségeiben élő cigányokról. 1988. november 25.	446
151. Beszámoló Paks cigány lakosságáról. 1988. november 30.	455
152. Tanácsi beszámoló Nagydorog cigány lakosságáról. 1988. november 30.	461
153. Az Európa Tanács konzultánsának jelentése a magyarországi cigányok helyzetének javítását szolgáló hosszú távú stratégiáról. 1999. október 21–22.	465
Függelék	473
A Romológiai Gyűjtemény bemutatása	475
Glosszárium	480
Pénznemek	483
Rövidítések jegyzéke	484

Bevezetés

A történetiség minden humanióra alapvető szemléleti formája kell legyen. Az emberi cselekedetek, az emberi társadalom és bármely humán jelenség megértésére törekvő tudomány számára az értelmezés kereteinek kialakításában nélkülözhetetlen a történetiség. A történettudomány szerepe olyan a társadalomtudományokban, mint a matematika a természettudományokban.

A történelem tényleges, elmélyült ismerete forrásszintű ismereteket jelent. A forrásszintű ismeretek megszerzésének alapja a források megszólaltatásának képessége. A történetkutatónak rendelkeznie kell az ehhez szükséges forrásértelmezési, forráskritikai felkészültséggel. Komoly kutató nem vállalkozik történeti kutatásra ennek hiányában. A forrásfeltárás, a forráskritika és a forráselemzés olyan alapvető és nélkülözhetetlen eljárások a történészek számára, mint a szociológusoknak és a kulturális antropológusoknak az interjú, a kérdőív vagy a résztvevő megfigyelés.

A történelem kutatása az emberi társadalom és az emberi jelenség totális megismerésének egyik ösvénye, tárgya az emberi múlt egésze. A tudományosságot és a hivatását komolyan vevő történész számára a valóság, a tárgyyszerűség és az igazság háttérbe helyezése nem lehet követendő út, s nem fogadhatja el a kognitív orientációk rovására az érzelmi és politikai orientációk, az ideológiaalkotás elsőbbségét. Különösen nem egy olyan évszázad után, amelyben a történettudomány évtizedeket várt arra, hogy megszabaduljon a politikai és ideológiai tehertételektől. A történelem nem lehet ideológiagyártás és politikai hisztéria eszköze, vagy a jelenről szóló társadalomtudományi tanulmányok díszítő kelléke.

A képzett, hivatásos, a cigány csoportok történetének kutatásában komoly teljesítményt felmutató történészek elszigeteltek, eredményeik nem épülnek be a diskurzusokba, az oktatásba és nem kapnak kellő szerepet a szociológiai és kulturális antropológiai kutatásokban sem. Ezek a tudományágak és a politikai ideológiákhoz kötődő történelemértelmezések lényegében negligálják a történelem forrásszintű ismeretét. Még olyan színvonalas akadémiai kutatási programban sem tárták fel a levéltári forrásokat, mint a Kemény István által vezetett 1993–1994. évi szociológiai felmérés¹. Az 1950-es és '60-as évek foglalkoztatástörténetére vonatkozóan szóbeli közlésekre támaszkodtak, pedig a hazai levéltárakban bőséges, értékes és információgazdag forrásanyag áll rendelkezésre a témáról, amelynek elemzése semmivel sem problematikusabb vagy ellentmondásosabb, mint a szóbeli emlékezéseké.²

Nem gondolom, hogy a szociológusnak vagy az antropológusnak feladata lenne a levéltári forrásfeltárás, az a történészek és a levéltárosok dolga. Az viszont reális elvárás, hogy felhasználják a forráskutatásra épülő tanulmányokat, s azokat a forráskiadványokat, amelyek saját témájuk történeti kontextusba helyezését és történeti folyamatok rekonstruálását segíthetik. A nem történész szerzők is nagyon gyakran érintenek ugyanis olyan történeti kérdéseket (pl. migráció, történeti demográfia, munkamegosztás), amelyeknek az értelmezésében nem nélkülözhetők a források.

A közelmúltban a magyar levéltárosok három konferencián és a konferenciák anyagát összevontan közreadó kötetekben is igyekeztek a hazai cigány csoportok történetéhez hozzájárulni forrás- és esettanulmányokkal³. A hazai cigánykutatásokban halvány nyoma sem fedezhető

1 Havas Gábor – Kemény István: A magyarországi romákról. *Szociológiai Szemle*, 1995. 3. 3–20. A vizsgálathoz kapcsolódó egyéb publikációk bibliográfiáját l. Kemény István–Jankó Béla–Lengyel Gabriella: *A magyarországi cigányság 1971–2003*. Gondolat Kiadó, MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004. 189–191. p.

2 L. Nagy Pál: Cigány foglalkoztatás-politika Szabolcs-Szatmár megyében (1951–1956). *Regio* 2009. 4. sz. 82–118. Uő: Szabolcs-Szatmár megye cigány népességének foglalkoztatási helyzete 1957-ben. In: Deáky Zita–Nagy Pál (szerk.): *A cigány kultúra történeti és néprajzi kutatása a Kárpát-medencében. Cigány Néprajzi Tanulmányok 15*. Magyar Néprajzi Társaság, SZIE Gazdaság-és Társadalomtudományi Kar, Budapest–Gödöllő, 2010. 307–344.

3 Márfi Attila–Kosztics István (szerk.): *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene I*. Emberháza

fel a kiadványok hatásának. Az első kötet egyik szerzője tévedett, amikor jóhiszeműen úgy vélte, hogy a forrásközlések a témáról író szerzőket arra készítik majd, hogy ne hagyják figyelmen kívül a történeti forrásokat. Hasonlóképpen csekély figyelmet kapott a megyei léptékű forráskiadás elindulását jelző két kiadvány is⁴.

Történetiség és cigánykutatás viszonyát vizsgálva fel kell vetnünk azt a kérdést, hogy az eddig említett tényezőkön kívül (s azok ellenére), Magyarországon az akadémikus történettudományban (MTA TTI, MTA KI és egyéb kutatóhelyek) miért nem folyik a cigány csoportok történetére irányuló szervezett kutatás.

Az magától értetődő, hogy a történettudomány nem adhatja fel a szabadságát és nem fogadhatja el egy hatalmi támogatást élvező, roma és nem roma értelmiség minden szakmaiságot nélkülöző kontrollját, s azt sem, hogy a történelmi valóság feltárása helyett mesterséges roma történelem konstruálására vállalkozzon. A történettudomány cigánykutatásban vállalt szerény szerepvállalásának azonban a tudományterületen belüli okait is meg kell keresnünk. Annál is inkább, mert a történettudomány 20. századi változásai, a társadalomtörténeti irányultság, az antropológiai szemlélet és újabban a mikrotörténelem térnyerése éppen azt indokolná, hogy a roma tematika erőteljesebben jelenjen meg a kutatásokban. Erről azonban nem beszélhetünk. A történetkutatók kasztosodása és a szakmai normák képlékenysége pedig gyakorta oda vezet, hogy a cigány történelem területére alkalmilag kiránduló kutatók a korábbi publikációkat nem ismerve, a spanyol viaszt fedezik fel, vagy figyelmen kívül hagynak mások által már leírt tényeket, jelenségeket és összefüggéseket.

Pozitív változást jelez Dupcsik Csaba kiváló összefoglalásának megjelenése, ám címével ellentétben munkája nem a magyarországi cigányság története, hanem az eredeti OTKA kutatásnak megfelelően: *A magyarországi cigánykutatások, 1890–2007 c. téma feldolgozása*⁵. Ez ugyan nem csökkenti a szerző érdemeit, s nem változtat azon sem, hogy szükség volt már egy ilyen áttekintésre, ám a jelzett ellentmondás kifejezi a kutatásra jellemző aránytalanságot. A domináns diskurzusban amúgy is marginálisan felvetődő történeti kérdések a többségnek a kisebbségről szóló véleményére, illetve a cigányokkal szembeni bánásmód terepére szűkülnek. Azok a megfontolások, amelyek már évekkel ezelőtt felvetődtek ellenérvként ezzel a szemléletmóddal szemben, elfelejtődtek.⁶

A történészek körében, ha kevésbé nyíltan is, jelen van a cigány történelem kutatásának lenézettsége is. A téma kutatását elsődleges szakterületként művelő történetkutató nem remélhet a befektetett munkával arányos szakmai érdeklődést és elismerést. A nem történész cigánykutatók részéről érdektelenségre, a roma értelmiség részéről pedig elutasításra és támadásra számíthat. A legkomolyabb szaktudományos teljesítmény is a „rasszizmus” alaptalan vádját válthatja ki abban a felemás közegben és visszás értékrendben, amelyben a kutatóknak dolgoznia kell.⁷ Az ellentmondásokat tetézi, hogy a pályázatokban gyakran a roma nacionalizmus kevésbé intel-

Alapítvány, Erdős Kamill Cigánymúzeum, Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület, Pécs, 2005.

Márfi Attila–Kosztics István: *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene II*. Emberháza Alapítvány, Erdős Kamill Cigánymúzeum, Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület, Pécs, 2009.

4 Kereskényiné Cseh Edit (vál.): *Források a Békés megyei cigányság történetéhez (1768–1987)*. Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2008. Kardos Ferenc: „Veszedelemes habok között látszatik életünk forogni”. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2008. Zalai Gyűjtemény 65.

5 Dupcsik Csaba: *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009.

6 Karsai László–Soós István: Cigányok, történelem, valóság. *Élet és Irodalom*, 1987. 19. sz. Voigt Vilmos: Legrégőbbi adataink a magyarországi cigány folklórról – és ezek problémái. In: *Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében. Cigány néprajzi tanulmányok 1*. Bódi Zsuzsanna közreműködésével szerk.: Barna Gábor. Salgótarján, 1993. 60–72.

7 L. ezzel kapcsolatban Landauer Attila: Utak és problémák a magyarországi cigánykutatásban. In: Nagy Attila–Péterfi Attila (szerk.): *A feladatra készülni kell. A cigányság beilleszkedése és a közkönyvtár*. Országos Széchényi Könyvtár, Gondolat Kiadó, Budapest, 2004. 13–46. p.

ligens, agresszív irányzata élvez elsőbbséget, míg a tehetséges, tudományosan képzett roma fiatalok nem kapnak sem lehetőséget, sem támogatást arra, hogy történethatározóvá válhassanak.

Még mindig makacsul tartja magát az a téves elképzelés, hogy a magyarországi cigány csoportok történetéről nincsenek források. A közelmúlt kutatási eredményei ezt egyértelműen megcáfolták. Ezzel kapcsolatban csak utalhatok a forrásszintű ismeretekkel szemben fentebb már említett közönyösségre, egyetlen konkrét példát említve. Néhány éve az Amaro Drom szociológus publicistája pl. elképesztő tájékozatlanságát árulta el, amikor ezt írta: „például szegény történészek jórészt csak bűnügyi krónikákból tudnak tudósítani a romák múltjáról”. Ugyanez a szerző írásának egy másik helyén a lovári és a beás mellett romungró (!) nyelvvizsgáról beszél⁸. A romungrók magyarul beszélnek!

Hasonlóan problematikus az a nézet, amelyik a cigányokról fennmaradt forrásokat nem tekinti hitelesnek, de legalábbis egyoldalúnak tartja, mivel nem a cigányok, hanem a környezetük hozta létre azokat. Az ún. történelem nélküli, illetve hosszú időn át írásbeliség és saját értelmiség nélkül élő népek történelmének kutatásából vett párhuzamok cáfolják ezt a vélekedést. Magyarország történelméből megemlíthetjük a besenyőket, a jászokat, s párhuzamként állítható a magyarság korai története is, amelyet szintén „külső” forrásokból kénytelenek rekonstruálni a történészek.

Az anomáliák mögött az a problémakör is meghúzódik, hogy mit tekinthetünk cigány/roma történelemnek és miként lehetséges annak rekonstruálása. Ez összekapcsolódik azal az etikai (ál)problémával, hogy kutathatjuk-e a cigány történelmet a cigányok, illetve a Werner Cohn által találóan „prókátornak” nevezett⁹ nem roma értelmiség akaratával ellentétes attitűddel¹⁰, alkalmazhatunk-e a roma nacionalizmus etikai beállítódásával nem egyező megközelítéseket és megfogalmazhatunk-e olyan tudományos teóriákat, amelyek nincsenek feltétlenül összhangban a romák egységesülési törekvéseinek ideológiáival.

Az ellentmondások, a fogalmi zavarok, a forrásokat és forráskritikát mellőző történetietlen történelmi nézetek szükségessé teszik, hogy meghatározzuk a ténytudományi kritériumait, továbbá definiáljuk a „cigány történelem” fogalmát. A tény fogalmának egyik legismertebb filozófiai meghatározását Wittgenstein nyújtja: „Tény az, aminek az esete fennáll.” A történettudomány oldaláról E. H. Carr értelmezése szerint történeti ténynek azt a múltbeli eseményt vagy történést tekinthetjük, amelyről létrejön a történettudományban egy konszenzus, mintegy kanonizálva és az értelmezés körébe vonva a múlt egy darabját. Az pl., hogy Luxemburgi Zsigmond 1423-ban rendezte a magyarországi cigányok jogi státuszát, nem tény, mert nem áll fenn ennek esete. Semmilyen forrás sem igazolja ugyanis és semmilyen adat nincs még arra sem, hogy feltételezhessük. Más szempontból ugyanakkor ténynek tűnhet, hogy Luxemburgi Zsigmond 1423-ban menlevelet adott egy cigány csoportnak. Alapos forráskritika alapján azonban a menlevél adása is elveszíti tény voltát¹¹, történeti tényként pedig nem alakult ki erről tudományos konszenzus.

Abban az értelemben, ahogy E. H. Carr meghatározza, a cigányok magyarországi történetének azok a valóságos múltbeli eseményei, amelyek filozófiai értelemben tények, nem tekinthetők történeti ténynek, mert nem kerültek be a történettudomány értelmezési körébe tartozó történelembe. A magyarországi cigány történelem legfeljebb úgy határolható be, hogyha számba vesszük azokat a szerzőket, akik megfelelnek a történész mesterség kritériumainak, szakszerű levéltári kutatásokat végeznek, szakavatott forráskritikát alkalmaznak és az ő primér források alapján megírt műveikben tárgyalt múltbeli eseményeket tekintjük a magyarországi cigány történelem történeti tényeinek. Ebben a vonatkozásban a fél kezemen megszámlálhatom azokat,

8 Kende Ágnes: Abból főznek, amijük van. *Amaro Drom*, 2000, 11. 13–15.

9 Vö. Fosztó László: Van-e cigány nemzettudat? In: Fedinec Csilla (szerk.): *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002. 207–224.

10 A probléma egy másik aspektusáról l. Prónai Csaba: A cigány kultúra kutatásának etikai problémája. In: *A nemzet antropológiája (Hofer Tamás köszöntése)*. Szerk.: A. Gergely András. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2002. 237–243. p.

11 Részletesebben l. Nagy Pál: „Fáraó népe”. *A magyarországi cigányok korai története (14–17. század)*. PTE BTK Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs, 2004. 11–13. p.

akik Magyarországon valóban kutatják a cigány történelmet és publikációk sora (amelyek a cigányokról történelmi ismereteket ígérnek), valójában nem cigány történelem, hanem olyan mesterséges konstrukció, amely gyakorta köszönő viszonyban sincs a történettudománnyal¹².

Nem szorul külön magyarázatra, hogy a cigány csoportok esetében az írott forrásokon alapuló történelmet ki kell egészítenie az oral historynak. Ez azonban szintén esetleges és többszörösen behatárolt történelem. Egyrészt behatárolja az emlékezet. Másrészt behatárolja, hogy az adatközlők narratíváiban említett múltbeli események csak részlegesen lettek szakemberek által adekvát módszerekkel feldolgozott történelemmé. Továbbá nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy még kisebb körben történt meg a szóbeli közlések és az írott források összevetése.

A magyarországi cigánykutatásokban normatív történelemszemlélet és egy rontott történelmi kép él, ennek legfontosabb okai: 1.) az akadémikus történettudomány közönye a téma iránt; 2.) a többi diszciplína elutasító attitűdje a forrásokkal és a forrásszintű ismeretekkel szemben; 3.) a migráció és a csoportfejlődés alapvetően téves, hamis értelmezése; 4.) a cigány történelem homogén etnikus, nemzetiségi történelemként történő értelmezése, illetve bármely más szempont szerinti egyneműsítése.

Jelen forráskiadvány összeállítója és szerkesztője levéltáros múltjából származó széleskörű forráskritikai tapasztalataira és forráskiadási gyakorlatára építve ezúttal is híven igyekezett megtartani kutatói attitűdjét: a cigány történelem kutatása felé a szakmai érdeklődés fordította, munkájában elsődlegesen a kutatás és a szakmai célok belső kohéziójából kíván építkezni, függetlenül az aktuálisan domináns beszédmódtól, a politikai környezettől, az ideológiai és érzelmi elvárásoktól, valamint a roma etnikai reprezentáció, a roma nacionalizmus érzelmi és ideológikus múltértelmezésétől. A történettudomány művelése számára szakma, amely a megismerés, az ismeretátadás, az alkotás folyamatában teljesedik ki, nem rendelődhet alá a politikai hovatartozás, a világnézet, a származás kívánalmainak.

A most közreadott forráskiadvánnyal a hazai cigány/roma csoportok történelmének olyan értelmezési lehetőségét és kutatási perspektíváját kínálom, amely távol marad a spekulatív történelemgyártástól és a normatív szemlélettől. Normatív szemléletnek nevezem a történelemnek azt a retrospektív oppozíciót alapuló, valójában történetietlen megközelítést, amely aktuálisan érvényes, utólagos és külső értelmezési keretbe helyezi a múltat és a múltbeli társadalmi cselekvőkön a jelenbeli politikai, ideológiai, erkölcsi, jogi és szociális normákat kéri számon. A történettudomány 20. századi fejlődésének egyik lényegi momentuma éppen a jelennel értelmezett múlt koncepciózusságának meghaladása volt. A cigány történelem kutatásának alapja a komplex forráselemzés (több forrástípus adatainak egymás mellé helyezése) és az összehasonlító eljárások alkalmazása; az értelmezés alapja pedig a múltbeli ember cselekvéseinek és mentalitásának a saját korában létezett feltételek szerinti megítélése.

Ezzel az újabb forráskiadvánnyal ismét bizonyítani szándékozom, hogy a magyarországi cigány történelemnek nagy mennyiségű, értékes levéltári forrásanyaga van. Reményeim szerint hozzájárulok a forrásfeltárás, a forráskiadás és az elmélyült forrásismeret fontosságának tudatosításához. Erre épülhet rá a jövőben a magyarországi cigány csoportok történetének valamennyi korszakra kiterjedő ismerete, a magyarországi cigány történelem egészére vonatkozó értelmezési lehetőségek keresése, és egy tematikus, összehasonlító összefoglalás megírása a magyarországi cigány csoportok történetéről.

A több korszakra kiterjedő széleskörű forrásfeltáráson alapuló, a megismerést szolgáló tevékenység az eddigiektől eltérő szemlélethez vezet. A dokumentumok elemzése azt mutatja, hogy az elmúlt évszázadok európai és magyarországi történelméből cigány gyűjtőnéven ismert emberek sem történeti, sem néprajzi, sem szociológiai szempontból nem írhatók le homogén, differenciálatlan entitásként. A cigány embereket, illetve csoportokat a történelem folyamán nem ugyanazok a kritériumok tették cigánnyá. Nem beszélhetünk kizárólagossággal etnikus tör-

12 Hegedűs Sándor: *Cigány kronológia*. Konsept-H Kiadó, Piliscsaba, 2000. 3. p. szerint a történelem tereén „a legkiemelkedőbb teljesítményt nyújtó” szerzők Tóth Péter, Soós István, Karsai László, Pomogyi László, Nagy Pál. L. még Landauer Attila: im. 46. p.

ténelemről; és nem beszélhetünk kizárólagossággal a cigányságról, mint szociális képződményről sem. Az etnikus és a szociális dimenzió együttesen volt jelen a cigányok történelmében; mindkét viszonylatban sokféle történelmi útról beszélhetünk.¹³

A mai állapothoz vezető történelmi utak és folyamatok megértése elsősorban struktúrák vizsgálatával lehetséges, ennek három módját teszik lehetővé a források: 1.) Hagyományos köztörténet (rendeletek, közigazgatási iratok); 2.) Narratív történelem, Alltagsgeschichte (perek, személyleírások, kérelemlevelek) 3.) Strukturális, társadalomtudományos történelem (összeírások, felmérések). A struktúrák vizsgálata fontosabb, mint az akár pozitív, akár negatív indíttatásból kiinduló eseményleírás, közösségi élményt és identitást befolyásoló múltrekonstrukció. A cigányok történelmének eseményei és történései nem tekinthetők kizárólagosan a környezetük előítéletességének következményeiként; annak belátása nélkül, hogy a cigányok gazdasági és társadalmi helyzetében bekövetkező változások ugyanazoknak a mozgásoknak (felemás polgárosodás és megrekedt modernizáció) a következményei, mint amelyek a népesség többi részét is érintik, a mai helyzet sem érthető meg.

A cigányok történelme nem írható le egynemű, azonos ütemű mozgásokkal; azonos időben egy-egy csoport kisebb közösségei földrajzilag is eltérő helyen tartózkodhattak, egyazon időben a cigányokkal nem feltétlenül ugyanaz történt; a cigány történelem csak úgy érthető meg, ha elhatároljuk a változások és a stratégiák csoportok, közösségek, családok és egyének szintjén értelmezhető modelljeit (különösen az életmód- és foglalkozásváltási kényszerek, asszimiláció, identitás terén).

A magyarországi cigány csoportok történetének megismerésére irányuló kutatásaim fontos részterületét képező forráskiadások legelemibb szakmai tapasztalata, hogy a történelmet spanyolcsizmába szorító műltszemlélet meghaladható.

Első ízben 1991-ben vettem a kezembe cigányokról szóló történelmi forrást a Somogy Megyei Levéltárban, ahol ún. feudális referensként dolgoztam. Röviddel ezután, amikor óraadó tanárnaként cigány történelmet tanítottam a kaposvári tanítóképző posztgraduális romológia szakán, szembesülnöm kellett azzal, hogy Magyarországon mennyire felületesek a cigányokra vonatkozó történelmi ismeretek, mennyire kevés a szaktanulmány és a kiadott forrás. Miután 1999-ben, első cigányokról szóló nagyobb munkám megjelenését követően, a PTE BTK Romológia Tanszék óraadó tanára lettem, és a magyarországi cigány csoportok történetének kutatása elválaszthatatlan részévé vált az életemnek, könyvek és szaktanulmányok írása mellett kutatói tevékenységem egyik jelentős területe lett a történelmi források feltárása és kiadása, amelyhez néhány évig a Romológia Tanszék, valamint a Cigány Hagyományokat Kutató Egyesület (2002-től Cigány Néprajzi és Történelmi Egyesület) biztosított háttérrel.

Rövid ideig abban reménykedtem, hogy több intézményt képviselő kutatókból létrejövő munkacsoport tervszerű program keretében végzi majd el a szisztematikus forrásfeltárást és létrehozza a magyarországi cigány történelem monografikus feldolgozását, esetleg létrejön a cigány történelem kutatásának intézménye. Saját kutatói fejlődésem egyik alapvető belátása volt, hogy Magyarországon ez lehetetlen, a szorosán vett szakmai munkában egyéni utat kell járnom.

A Cigány Néprajzi és Történelmi Egyesület, valamint a Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kara együttműködésében fenntartott, Gödöllőn elhelyezett romológiai (elsődlegesen cigány néprajzi és történelmi) gyűjtemény¹⁴ vezetőjeként 2007-től új szakmai perspektívák nyíltak előttem. Az Oktatási Minisztérium támogatásával 2007–2008-ban folytatott „Romológiai gyűjtemény feltárása és módszertani tanulmányok írása” c. kutatási programban a történelmi adattár teljes anyagát megismerhettem. A korábbi, több évi kutatómunka ezzel kiegé-

13 L. erről Nagy Pál: Cigány csoportok és az együttélési modellek változásai a Kárpát-medencében a 15–20. században. In: *Romák a történelemtanításban*. Történelemtanárok 17. Országos Konferenciája. Történelemtanárok Egylete, Budapest, 2008. 35–50. Interneten megtalálható: www.ttte.hu

14 A gyűjtemény bemutatását l. a Függelékben!

szült és megteremtődött a magyarországi cigány történelem minden korszakát felölelő forráskiadvány létrehozásának lehetősége.

Az összegyűjtött források tetemes mennyisége lehetővé tenné egy több kötetből álló okmánytár közreadását is. A kutatói építkezés szakmai logikája is felveti egy tanulmányokat és forrásokat közreadó sorozat elindítását. Az ésszerű belátás azonban arról győz meg, hogy napjaink életének esetlegességei, a finanszírozás bizonytalanságai nem engedik a szisztematikus forráskiadást. A 2007 óta általam összeállított és szerkesztett kötetek összetartozását a borító fejezi ki. Augustini ab Hortis munkájának és szabolcsi levéltári forrásoknak a kiadása után, a romológiai gyűjteményre épülő forráskiadás harmadik darabját veheti kezébe az olvasó ezzel a mostani kötetel¹⁵. Ezúttal a Mária Terézia által kibocsátott első civilizatorikus rendelettől (1758) a közelmúltig (1999) terjedő kronológiai intervallumban keletkezett levéltári forrásokat adok közre. Elbeszélő források, kéziratok és cikkek kiadását egy további kötetben tervezem.

Mivel, ahogy azt fentebb említettem, munkám jelentős mértékben egyéni kutatói lehetőségektől függ, jelen kötet sem szisztematikus forráskiadvány, hanem válogatás. Ugyanakkor minden hasonló műfajú, korábbi hazai munkánál bőségesebb, és tipológiailag a források minden ediginél szélesebb spektrumát öleli fel: többek között összeírások, kérelemlevelek, jelentések, rendeletek, jegyzőkönyvek, személyleírások, vagyonleltárak, tervezetek, kimutatások, névjegyzékek, határozatok, emlékiratok, bizonyítványok, igazolások, nyilvántartások, beszámolók, felmérések kaptak helyet a kötetben.

A kiadvány több, mint 450 oldalnyi forrásszövegéből csaknem 40 % az aránya az 1945 utáni iratoknak. A 20. századi dokumentumok aránya a forrásszövegek összességéhez mérten 65 %-ot tesz ki, 123 tételből 76. A teljes kötet 153 tétele mintegy 400 forrás szövegét tartalmazza. Különösen fontosak, a hazai kutatásoknak új irányokat kijelölő források a II. világháború idejéből feltárt iratok, a lokális jelentések, a hadi gondozási iratok, az egészségügyi és egyesületi iratok, továbbá a Fejér Megyei Tanács cigányügyi titkárának irataiból a több megyéből származó, cigány koordinációs bizottságok működése során keletkezett felmérések, jelentések az 1970-es és 1980-as évekből.

Több olyan forrásfajta olvasható a kötetben, amely eddig nem került a kutatók látókörébe, pl. fegyvertartási engedély, szegénységi bizonyítvány, környezettanulmány. Ezek a dokumentumok új kutatási lehetőségeket biztosítanak, vagy legalábbis ráirányítják a figyelmet ezekre a lehetőségekre. A lehetséges témaorientációk sorából kettőt említek meg külön: az 1944. évi deportálásokra vonatkozó 1957. évi névjegyzék (133. sz.), az 1964. évi telepfelszámolási rendeletnél jóval korábbi hatvani és gyöngyösi teleprendezési iratok 1948-ból (126. és 127. sz.).

A forráskiadvány új, a kutatók előtt még nem ismert források kiadásával a hazai romológiát, illetve a cigánykutatásokat hivatott segíteni. Remélhetőleg szolgálni fogja a szakterület fejlődését a kutatásban és a felsőoktatásban. A közreadott források a történettudomány mellett fontosak lehetnek az egyéb diszciplínákban folyó cigánykutatásoknak, ily módon a kiadvány az interdiszciplinaritást, a tudományterületek közeledését is támogathatja.

Gödöllő, 2011. április 27.

Nagy Pál
történész, gyűjteményvezető

15 A romológiai gyűjteményre épülő munka főbb mozzanatairól l. a gyűjtemény bemutatását a Függelékben!